Loránd Ferenc
Sulinova Kht., Budapest

A szakmunkás is emberből van!

Miként lehet a megszerzett tudást és készségeket különféle helyzetekben alkalmazni és mindig frissen tartani. A PISA 2003 magyar adatai azt mutatják, hogy éppen ebben, tehát a tudás dinamizálásában siralmas eredményeket produkál a közoktatásunk.

Divatos manapság az értékteremtő folyamat emberi ágenseit „humán erőforrásnak" nevezni, megkülönböztetendő az anyagi erőforrásoktól. Ez a kifejezés feltehetően azért született és terjedt el, mert a technológiai fejlődés következtében az előállított termékek értéktartalmában egyre nagyobb arányban van jelen az emberi munka s vele az emberi tudás, s ami ennek csak a fonákja: egyre kisebb arányban az új termékbe átszármaztatott nyersanyag és a munkafolyamatban résztvevő eszközök (gépek, szerszámok) anyagi értéke. Korunk, de még inkább a közeljövő társadalmát ezért szokás – ugyancsak egy új keletű kifejezéssel – „tudásalapú" társadalomnak nevezni. Nemcsak arról van tehát szó, hogy az emberi tényező értékelődik fel, hanem arról, hogy ezen belül nem annyira az ember fizikai, mint inkább szellemi ereje, azaz tudása.

Magától értődik, hogy ez a folyamat új igényeket támaszt a képzés irányában. Egyre több, egyre mélyebb és szélesebb körű tudást kell adnia, sőt: nemcsak úgynevezett tételes, lexikális tudást és nemcsak gazdagabb műveleti tudást, hanem annak tudását is, hogy miként lehet a megszerzett tudást és készségeket különféle helyzetekben alkalmazni és mindig frissen tartani. A PISA 2003 magyar adatai azt mutatják, hogy éppen ebben, tehát a tudás dinamizálásában siralmas eredményeket produkál a közoktatásunk.

Ennél a pontnál elkerülhetetlen, hogy finomítsuk a képet, és a tudás közoktatáson belüli termelésének két nagy ágenséről külön szóljunk, azaz, hogy külön szemléljük az általános képzés mellett a szakképzést. E különbség mentén ugyanis más-más dimenziót kap, és ezért más-más értelmezést nyer a tudás iránt megnövekedett igény. Az általános képzés, mint neve is mutatja: általános, azaz még nem vett határozott irányt, még nem specializálódott sem a tudományok különböző ágazatai mentén, sem az anyagi javak termelésének különböző ágazatai szerint. A tudás és műveltség jószerivel minden irányban továbbfejleszthető és elmélyíthető alapjainak elsajátítását célozza. Nyilvánvaló: mennél szélesebb tudást fog át a képzés, és mennél mélyebbre hatol a széleskörű alapozásban, annál sokrétűbbé teszi egyfelől az egyének igényeit és képességeit, amikor élethivatást választanak maguknak, másfelől viszont annál gazdagabb választékot is kínál a számukra. A szakképzés ezzel szemben már egy meghatározott irányban fejleszti a tudást és a képességeket, akkor, amikor az egyén már döntött leendő tevékenységéről. A tudás, illetve hozzáértés növelésének dimenziója a szakképzésben első megközelítésben ezért kevésbé horizontálisnak tűnik fel, mint az általános képzésben, hiszen célzottabb: az adott szakma, illetve szakterület produktívabb, színvonalasabb művelése felé mutat. Az igények a képzés irányában az adott szakma gyakorlata felől érkeznek, következésképpen a szakképzés akkor jó, illetve annál jobb, mennél alkalmasabbá tesz egy adott szakma művelésére.

Itt megint egy elágazáshoz érkeztünk, méghozzá a szakmán belüli gyakorlati jellegű és elméleti jellegű tudás elágazásához. Már a „jellegű" jelző alkalmazásával is arra kívántam utalni, hogy a „gyakorlati" tudás és az „elméleti" tudás nehezen választható szét, amikor egy adott, konkrét tevékenységet elemzünk. Hát még amikor fiatalokat készítünk fel egy adott szakma művelésére. És különösen az általános technológiai fejlődés olyan

fázisában, amikor a gyakorlati tudás tartalma is átrétegződik éppen az elméleti jellegű tudás növekvő súlya irányában. Ma több rétegű, több általános elméleti (például matematikai, számítástechnikai, anyagismereti, kémiai és – szakmáktól függően – biológiai, humánetológiai, egészségügyi, esztétika stb.) tudást, úgy is mondhatnám: közismereti háttértudást igényel egy tárgyat a kornak megfelelő színvonalon kivitelezni, mint jelentett akárcsak egy évtizeddel ezelőtt is. Amiből is az következik, hogy pokolian nehéz egzaktul körülhatárolni azt a tudást – mind a „wissen", mind a „können" értelmében –, amit egy leendő szakmunkásnak (nemcsak mérnöknek tehát!) a korszerű képzés ideje alatt át kellene adni, illetve amire képessé kellene nevelni. És nemcsak azért, mert az idő síkján minden iszonyúan gyorsan fejlődik, következésképen nem lehet jól kiszámítani, hogy milyen igények támadnak holnap, hanem a jelen síkján is, mert a fejlődés tempójának felgyorsulása következtében a jelen is dinamikus változásban van (a jelen is folyamat!), s a jelenhez felnőni is csak úgy lehet, ha az ember tudása egyazon szegmensen belül is sokrétűbbé válik.

Nem nehéz belátni tehát, hogy a szakképzés sikere meghatározó módon függ a tanulók általános képzettségének, kultúráltságának, műveltségének színvonalától. Ezért aggodalommal hallgatok minden olyan elképzelést, amely a szakiskolák 9-10. évfolyamán a szakmai alapozás érdekében az általános műveltség kialakítására, illetve növelésére fordítható idő megkurtítását célozza. Elvégre is az úgynevezett „szakmai alapok" és az általános műveltség olyan alapjai, mint az írott szöveggel való bánni tudás, a matematikai gondolkodás, az esztétikai érzék és igényesség egyszerűen nem választhatók el egymástól. Úgy is mondhatnám, hogy olyan közös struktúrák, amelyek épp úgy továbbépülnek a tárgyi tevékenységekben (az anyagban való gondolkodásban és az anyaggal való különféle manipulációkban), mint az anyagtalan szellemi konstrukciókban. Ezért például az irodalommal való foglalkozás mint a szövegértéshez vezető egyik fontos út nem zárható ki a szakmai alapozás fogalomköréből. A szakképzésnek tehát egyre inkább szembe kell néznie azzal a kihívással, hogy a szakműveltség, illetve szaktudás egyre több olyan elemet, komponenst tartalmaz, illetve követel meg, amelyet hagyományosan az általános műveltség tartományában tartanak nyilván. Következésképpen a szorosan vett szakképzés és az általános vagy közismereti képzés között a választóvonalat nehéz élesen meghúzni.

Kétlem, hogy bárki is tagadhatná, hogy a szakmatanulás alapvető műveltségbeli, illetve tudásbeli hiányok esetén csak csökevényes eredményekre vezethet. Az a felfogás, amely úgy véli, hogy a szakmatanulás szempontjából elfecsérelt az az idő, amelyet az úgynevezett elméleti tárgyak tanulására fordítanak ahelyett, hogy mihamarabb munkadarabok előállításának gyakorlásába foghatnának, a gyakorlat és az elmélet merev szétválasztásának ideológiáján alapszik. E nézet mögött az a vulgáris leegyszerűsítés húzódik meg, amely a gyakorlati tevékenységet megfosztja „szellemi" összetevőitől, mintha bizony az anyagra való célszerű, közvetlen ráhatás minden mozdulata, illetve a mozdulatok egymásutánisága és rendszere mögött, illetve inkább „előtt" nem menne végbe az elgondolás, a tervezés szellemi tevékenysége. A pallérozott elme előfeltétele a pallérozott kéznek.

A szakmatanulás tudásigényének szélesedése azonban csak az egyik kihívás a képzés irányában. A másik a megszerzett tudás és kompetencia gyors és permanens elévülése, minek következtében minden tudás permanens megújításra szorul.

Mindebből a szakképzésre két elkerülhetetlenül megoldandó feladat hárul:

– egyre szélesebb horizonttal és sokrétűbb tartalommal kell meghatároznia azt a tudást, amelyet a tanulóknak átadni hivatott;

– ki kell alakítania bennük a saját tudásuk folyamatos karbantartására, megújítására és növelésére irányuló igényt.

Ebből következően a szakmunkásképzésben első helyre kívánkozik a tanulók motiváltságának kialakítása. Nem egyszerűen egy adott képzési tartalom elsajátítására irányu-

ló ad hoc motiválás tehát, amit sokféle eszközzel, hogy ne mondjam: „mutatvánnyal” viszonylag könnyebben el lehet érni, hanem egy, a személyiség részévé váló általános igényszintnek a kialakítása, amely nyughatatlan belső erőként késztet széleskörű tudásra és a tudás folyamatos karbantartására.

Ezzel elérkeztem ahhoz az állításhoz, hogy a szakmunkásképzés semmivel sem kevésbé komplex és teljes embernevelés, mint amennyire az általános képzés az. Méghozzá olyan lányok és fiúk az alanyai, akik a hazai közoktatási rendszer szelektív működési mechanizmusa következtében korosztályuk átlagához képest nemcsak mélyen alulképzettek, de sokszorosan alulmotiváltak is jószerivel minden tanulásra. Az átlaghoz képest sok tekintetben nehezebb életviszonyaik és folytonos iskolai kudarcaik következtében kultúrájuk sajátosan elszíneződött: rövid távú és kevés befektetést igénylő kielégülésekre kondicionálódott. Ezért már az átlaghoz méretezett követelmények is gyakran ellenszegülést váltanak ki belőlük, amiért is magatartásuk nem minden alap nélkül minősíthető olykor kvázi-deviánsnak.

Az eddigiekből következik, hogy a szakképzés akkor sem volna leszűkíthető pusztán egy adott szakma műveléséhez szükséges szakelméleti tudás és műveleti készségek elsajátíttatására, ha a szakképzés feladatát csak ebben határoznánk meg. De ez önbecsapás volna, mert bizony a szakmunkás is „emberből van”, következésképpen szakmunkási minősége elválaszthatatlan emberi minőségétől, amit mindenekelőtt az határoz meg, hogy milyen helyet foglal el életében a munka mint alapvető élettevékenység és a tanulás, továbbá vonatkozásainak gazdagsága, amellyel közvetlen környezetéhez és ezen túl általában a társadalomhoz viszonyul, amelynek része és alkotója.

Építsünk hát a gyerektársadalom egyharmadánál-egynegyedénél az elkorcsosult vagy ki sem fejlődött ambíciókra, miközben a szerencsésebb kétharmad-háromnegyed az általános iskola befejezése után még két évet kap arra, hogy elköteleződés nélkül művelődjék, s ennek révén tájékozottabbá váljék annak kitapogatásában is, hogy mire is volna képes? Igazságos, emberséges eljárás volna ez?

A szakiskolának bizony a szakmára való felkészítés részeként átfogó, széles értelemben vett embernevelésre kellene képesnek lennie, miközben – mint a szakiskola helyzetéről szóló elemzések az ott tanítók személyes tapasztalataival egybehangzóan megállapítják – a szakiskola válságos helyzetben van: népszerűsége a mélypontra süllyedt, a lemorzsolódás igen magas arányú, a tankötelezettség teljesítését sokszor már nem tudják biztosítani.

Jogos hát az igény a szakiskolai képzés megreformálására.

Sokan ezt a szakiskolák 9–10. évfolyamán folyó képzésnek a gyakorlati képzés irányában történő átstrukturálásaként értelmezik, ami szükségképpen csak az általános képzés, a közismereti képzés, tehát az általános műveltség fejlesztésének rovására történhet. Azok, akik az átstrukturálás eme tendenciája mellett foglalnak állást, többek közt, bár hangsúlyosan azzal érvelnek, hogy éppen egy ilyen irányú változtatás felelne meg a szakiskola 9–10. évfolyamán tanulók igényeinek.

Ilyenkor mindig csodálkozom: hogyan lehet eltekinteni attól, hogy a szakiskolák mai diákjainak – az ide kicentrifugáltaknak(!) – a művelődési igényszintje ezer okból riasztóan alacsony. Mindenekelőtt feltehetően azért, mert – mint ezt kutatási eredmények is bizonyítják – a tanulási eredményeket leginkább befolyásoló induktív gondolkodás terén a szakiskolai tanulók lényegesen fejletlenebbek és lassabban fejlődnek, mint a gimnazisták, vagy akár a szakközépiskolások.

Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a gyerekek mintegy 25–30 százaléka genetikailag kódolt alacsonyabb intellektussal születnék, s ezért csak a manuális műveletekben

lehetne sikeres! Hanem arról, hogy a tőlük független családi és szociális körülményeik következtében a tanulmányi teljesítményekben lemaradó, „bukdácsoló” gyerekekben az általános iskola évei alatt nem fejlődtek ki kellő mértékben azok a gondolkodási, problémamegoldási képességek, amelyek a sikeres iskolai szereplés előfeltételei. Tanulási nehézségeikkel pedig az iskolarendszer nem tudott megbirkózni. De nincs is igazán rákényszerítve az effajta „birkózásra”, mivel az osztályozássá torzult értékeléssel a „maguk helyére” – jelesül a szakképző iskolákba – tessékelheti azokat, akik tanulmányi eredményeik alapján rangosabb középfokú képző intézménybe nem kerülhetnek be, és akik – leszűrve eddigi szereplésük tanulságait – ezt nem is ambicionálják. Ami – nézzünk szembe ezzel! – azt jelenti, hogy már 13–14 éves korukban lemondtak a társadalmi hierarchiában való előrejutás lehetőségéről, arról, hogy magasabb képzettséget igénylő, magasabb presztízsű munkára tegyék képessé magukat.

Építsünk hát a gyerektársadalom egyharmadánál-egynegyedénél az elkorcsosult vagy ki sem fejlődött ambíciókra, miközben a szerencsésebb kétharmad-háromnegyed az általános iskola befejezése után még két évet kap arra, hogy elköteleződés nélkül művelődjék, s ennek révén tájékozottabbá váljék annak kitapogatásában is, hogy mire is volna képes? Igazságos, emberséges eljárás volna ez?

Aligha!

Erre a következtetésre kellene jutnunk akkor is, ha a szakképzés feladatát – feltéve, de meg nem engedve – pusztán a munkaerőképzésre szűkítenénk le. De jól tudjuk, hogy a szakmunkás lét a teljes emberi létnek csak az egyik dimenziója. Hogy tehát az a bizonyos „humán erőforrás” nemcsak a termelés erőforrása, hanem a társadalmi létezés egyéb funkcióié is: a demokratikus jogokkal való élni tudásé is, a családi szerepek felelős és értő betöltéséé is, az úgynevezett magánélet tartalmas kitöltéséé is. Aligha megengedhető tehát, hogy a szakképzést megfosszák annak a lehetőségétől, hogy legalább némileg orvosolhassa a korábbi évek mulasztásait, illetve, hogy a gyerekek amúgy is hátrányos helyzetben lévő 25–30 százalékát megfosszák műveltségbeli deficitjük csökkentésének a közoktatási rendszeren belüli kétségtelenül utolsó lehetőségétől.

Nagyon fontos volna a szakképzés eme tágabb dimenzióira is felhívni a közvetlenül érintettek figyelmét, de a közvetve érintettekét is. Jó volna elkerülni, hogy a szakmunkásképzés és ezen belül a szakiskolai képzés hiányosságai rövid távú rögtönzéseket szüljenek. Rendkívül fontos volna, hogy a hiányok orvoslásának a gazdaság jelenlegi szükségleteiből fakadó égető szükségessége ne homályosítsa el a szakképzés fejlesztésére vonatkozó, már ma is megfogalmazható szélesebb horizontú és távlatosabb igényeket.

A szakiskolai képzés válságára alaposan átgondolt reformmal kellene reagálni. A tanulási folyamat szerkezetének olyan, minden bizonnyal radikális átalakításával, amely a szokványos tanórai kereteket nagyobb ismeretszerzési szakaszokra tagolja, amelyeken belül többek között produktív munkatevékenységekhez rendelten nyílik mód a tanulók általános műveltségének növelésére.

De erről tanácskozni egy másik konferencia feladata lehet, remélhetőleg mihamarább.

Az írás a szakképző iskolák igazgatóinak a Magyar Szakképző Társaság rendezésében 2005. május 30–31-én megtartott Országos Fórumán elhangzott előadás alapján készült.